

**НОВООТКРИТ ПРЕПИС НА ЧИНОПОСЛЕДОВАНИЯТА ЗА ВСТЪПВАНЕ
В МОНАШЕСТВО В ЗОГРАФСКИ ТРЕБНИК ОТ XIII ВЕК**

ХРИСТИНА ТОНЧЕВА

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

hrtoncheva@gmail.com

**NEW-FOUND COPY OF THE SERVICE FOR CONFERRING THE DIGNITY
OF THE SCHEMA ON A MONK IN A ZOGRAF PRAYER-BOOK
FROM XIII CENTURY**

HRISTINA TONCHEVA

UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI

hrtoncheva@gmail.com

The article presents an unknown in the scientific sphere copy of the the Service for Conferring the Dignity of the Schema on a Monk, found in a parchment prayer-book from XIII c. kept at the Zograf Monastery on Mount Athos. Until now this is the earliest completely edited text, which is different from the Glagolitic Euchologium Sinaiticum from X – XI c. and from those texts in the other manuscript prayer-books. There is no doubt that the editorial work on euchological books began as early as XIII c. and that it is directly linked to the Glagolitic heritage. The new-found text of the Zograf prayer-book is published here for the first time.

Keywords: historical linguistics, new-found manuscript copy, redaction of the Euchologium

*Посвещавам на 1100-годишнината
от Успението на св. Климент Охридски*

В съответствие с наложената литургична традиция още от древността християните, избрали монашеско служение, преминават три степени на послушничество – начало на подвизите в продължение на три години под ръководството на опитен водач, продължение и усъвършенстване. Съобразно с тези степени се е извършвало и различно посвещаване в тях със съответното чинопоследование¹, а именно: Чинопоследование за обличане на расо (Расофорство), Чинопоследование за приемане на Малка схима и Чинопоследование за приемане на Велика (Ангелска) схима². Според сведенията, които изнасят съвременните литургични наръчници, историята на Чина на пострижение в монашество води своето начало още от раннови-

зантийската монашеска практика от IV в., като по всяка вероятност Св. Пахомий Велики или някой от неговите ученици за пръв път е въвел монашеския обет. Първоначално монасите са встъпвали в иноческото поприще, без да бъде извършван над тях някакъв обред и без да полагат обети. С по-голяма положителност се знае, че Св. Василий Велики е определил като задължителен обета за безбрачие за встъпващите в монашеския живот, който се е извършвал пред църковните представители (Чифлян/Chiflyanov 1997: 341).

В своето съчинение „За църковната йерархия“ (V–VI в.) Псевдо-Дионисий Аеропагит описва съвсем пестеливо Чина на посвещение в монашество и говори за една-единствена Монашеска схима. Тази традиция е продължена в Барберинския евхологий от VIII в. (Parenti, Velkovska 1995: 265–291). В него е дадена единна Монашеска схима, като в бележката на книжовника е регистрирано най-ранното съобщение за наличието на Малката схима (Parenti, Velkovska 1995: 282).

Според данните от глава XVIII от Пространното житие на Константин-Кирил Философ той също е приел „монашески образ“ петдесет дни преди да завърши земния си път и едва тогава е променил своето име на Кирил: *Въ оутрѣн же днь въз стын мнншьскын въразъ овльче се н свѣтъ кз свѣтъ пріемь, нарече сн нме Кврїалль . И въз томъ въразъ прѣввьеть днн ѿ .* (Климент Охридски/Kliment Ohridski 1973: 108). Някои от изследователите на неговото житие са склонни да смятат, че дотогава той ще да е бил обикновен расофор или иподьякон, а според други този пасаж от Пространното житие означава приемане на Велика схима (Кодов/Kodov 1971: 64).

През X и XI в. Схимата продължава да се възприема като обединен ритуал и да се дава на кандидатите, извършвайки над тях огласителната и тайнствената част последователно, в близки дни. Това положение очевидно се е задържало чак до XIII–XIV в., когато различни църковни дейци (Никифор Влемидис, цариградският патриарх Антоний, Симеон Солунски и др.) са продължили да настояват за единството на Монашеската схима. Според съвременната схимна практика в по-големите манастирски средища постригаемият се приема за послушник чрез един обред, който не присъства в Евхология, а в Типиците на самите манастири. В този обред на кандидата се дава подрасник, пояс, кондорасо и кепе. По принцип послушничеството продължава три години, но може да трае и по-малко. Послушникът може да стане *расофор* и да остане много години в тази степен, дори до края на живота си. Ако бъде въведен направо в Малката схима, той започва да се назовава *малосхимник* или *ставрофор*. Когато докаже напредък в духовния живот, малосхимникът може да премине в следващата степен и да стане ермит, получавайки Великата (Ангелската) схима. Всъщност посветеният в монашеството може да остане през целия си живот в една от трите степени, въпреки че всяка степен се явява като

стъпало към следващата (по-подробно виж Тончева-Тодорова/Toncheva-Todorova 2005).

Най-ранният славянски препис на Схимния чин е запазен в глаголическия Синайски евхологий (нататък: Син Евх) от X–XI в. (Nahtigal 1942: 245–318; Грсеќ 1939: 526–587).

В съвременните литургични справочници е описан днешният облик и на трите степени на църковния ритуал: Расофорството, Малката схима и Великата схима (Нестеровский/Nesterovskii 1996: 357–363; Чифлянов/Chiflyanov 343–347 и др.). Съвременният текстов облик на чинопоследованията съществено се отличава от старобългарския, което породи и необходимостта от цялостно изследване и сравняване (*collatio*) на всички налични по-късни апографи, запазени до наше време. Най-ранният им препис, проучван досега, са само няколко листа, съхранявани в Зографския манастир на Атон – 3 пергаментни бифолия от Требник от XIII в. (нататък: Зогр. фр., вж. Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2001: 28–31).

След създаването на Зографската дигитална библиотека и след публичното оповестяване на ръкописите от Зографския манастир стана възможно да се проследи историята на монашеските чинопоследования от XIII в. по требник № 50 (нататък: Z-50) от тази колекция. Проучването на монашеския чин в Z-50 спомогна да се запълни липсващото, свързващото звено в схимната евхологична традиция. В него намираме най-ранния цялостно редактиран схимен текст, който е различен и от Син Евх, и от архаичната редакция, осъществена през следващото столетие, както и от досега проучените апографи. Настоящата статия е посветена на текстовите и лексикалните особености на този препис, като поради ограничения обем на публикацията се спирам само върху чинопоследованието Малка схима.

В Z-50 няма ясно обособен Чин на обличане на расото, което е своеобразно продължение на старобългарския схимен модел (Син Евх 80б). В следващия век чинът за обличане на расото вече е отчетливо обособен – заглавието Ḳннѣ бѣваемѣн на ѡдѣваніѣ рѣсы е изписано с големи червени букви, което съответства на гръцката евхологична традиция от XIV–XV в.: Εἰς ἀρχάριον ῥασοφοροῦντα, Ἀκολουθία εἰς τὸ ἐνδύσασθαι ῥάσα, Ἀκολουθία εἰς ῥασοφόρον (μοναχόν) (Goar 1960: 378, Goar 1960: 378, Дмитриевский 1901: 276, 427, 505, 557, Dmitrievskii 1901: 276, 427, 505, 557).

В Z-50 чинът започва с оглавление Слоѡба маго ѡвра (sic) 2а, което съответства на гръцките образци, срв. Ἀκολουθία τοῦ μικροῦ σχήματος, ἤγουν τοῦ μανδύου (Дмитриевский/Dmitrievskii 1901: 276). След него следват литургични указания, които са много по-кратки в сравнение с тези в останалите апографи от по-късните векове: по вхѡ · поють се на сла · трѡ днвн · н пнѣ · ѡблѣкоуть се пѣвцн · н поють · трѡ гл ѡ . Литургичните бележки в Син Евх са също фрагментарни (81а).

След тях се изпява на първи глас тропарът **Обѣтнѣ ѿча ѿвръстн мн** потъщн се, съпроводен от литургични указания, преведени от съответните гръцки образци (Дмитриевский/Dmitrievskii 1901: 277). Игуменът застава заедно с монасите пред олтара, дават им се свещи, запалват ги; постригаемият влиза в олтара в присъствието на йерея, ако няма йерей, стои извън олтара. След трикратните поклони ритуалът продължава с въпросо-ответния модел.

В проучваните досега преписи на схимните чинопоследования в малосхимния въпросо-ответен модел игуменът (или свещеникът) пита за причината за посвещаването в схимничество, дали по своя воля е дошъл кандидатът, дали ще пребивава в манастира до края на живота си (виж Тончева-Тодорова/Toncheva-Todorova 2005: 31–32).

Зографският препис на Малката схима ни изненадва с много различен текстово-лексикален вариант, който няма аналог в следходната традиция.

В по-късната евхологична практика в резултат на редакционните процеси, установени вече в науката в текстовете на евхологичните книги, досега бе оповестено включването на еротапокритичния (от гр. Ἐρωταποκρίσεις) модел, познат ни от Син Евх (86б–87а) от Великата схима в Малката схима („първия образ“). Сред проучването на схимните последования в Z-50 се установи, че това е извършено едно столетие по-рано.

Освен това вместо 8-те старобългарски въпроса и 6-те отговора малосхимният диалогичен модел в Z-50 се състои от 12 въпроса и 11 отговора и е най-ранният най-пълен от всички досега проучени преписи. Единственият въпрос от Син Евх, който липсва в него, е **въпрѣ ÷ Хранншн лн са въ дѣвьствѣ . і цѣломъдрѣн . і говѣннѣ жнтьн ÷** (Син Евх 87а). По-долу привеждам паралелни текстове от Син Евх и Z-50 за илюстрация на близостта на зографския требник до глаголическия образец:

Въпрошенне ÷ Чѣто прндѣ братѣ прнпадаѣ къ стѣомѣ олтѣрѣю і къ стѣн дроужннѣ Син Евх 86б, **Τί προσήλθε, ἀδελφέ, προσπίπτων τῷ ἁγίῳ θυσιαστηρίῳ καὶ τῇ ἁγίᾳ συνοδίᾳ ταύτῃ** (гръцките текстове са по: Frcsek 1939: 543, Frcsek 1939: 543, Дмитриевский/Dmitrievskii 1901: 280; Goar 1960: 407), **оупросъ ·д· чѣто прндѣ братѣ · прнпадаѣ къ стѣомѣ олтѣрѣю н стѣн братн сен** Отговорът липсва в Син Евх, а в Z-50 е изтрит.

Въпрошенне ÷ Любншн лн съподѣвнѣн са дѣлѣскоуѣмоу образѣю і прнчастнѣн са въ лнкъ мѣнншѣскѣн Син Евх 86б, **Ποθεῖς ἀξιωθῆναι τοῦ ἀγγελικοῦ σχήματος καὶ καταταγῆναι ἐν τῷ χορῷ τῶν μοναζόντων, любншн лн спѣвнѣн се англьскоуѣ образѣю н прнчѣти се въ чннѣ мѣннскн ·**

Отъвѣ̄ ÷ Люблѣ̄ х̄а радн ÷ Син Евх 86б, Ἐπίκρισις· Ποῦδ̄, τοῦ Χριστοῦ χάριν, ѡвѣ̄ · ен за м̄нтвє тн ѣ̄тънн ѡ̄ѣ̄ ·

Въпр̄о̄ ÷ Оубо добро дѣло н блажено нзвзра. Нз аще сврзшншн . Добраа во дѣѣннѣ трѡѣдомь сѣннскаѣтѣ са и волѣзннѣк нсправлѣѣтѣ са ÷ Син Евх 87а, Ὅντως καλὸν ἔργον καὶ μακάριον ἐξελέξω, ἀλλ' ἐὰν καὶ τελειώσης· τὰ γὰρ καλὰ ἔργα κόπῳ κτῶνται καὶ πόνῳ κατορθῶνται, оубо добро дѣло н блжено нзвзра нь аще те сврзшншн · добраѣ во дѣлаа трѡѣдомь сѣнскоуѣтѣ се (sic) · н волѣзннѣ нсправлауѣтѣ се ·

Въпр̄о̄ ÷ Своєѣ̄ лн волеѣ̄ прнпадаешн кѣ х̄оӯ ÷ Син Евх 87а, Ἐκουσία σου τῆ γνώμη προσέρχη τῷ Κυρίῳ, въпр̄о̄ · своєю лн волею прнпадаешн кѣ х̄оӯ ·

Ѡвѣ̄ ÷ Своєѣ̄ волеѣ̄ х̄а радн ÷ Син Евх 87а, ѡвѣ̄ · ен ѣ̄тънн ѡ̄ѣ̄ ·

На това място в Малката схема са включени два новопреведени въпроса и отговора (Дмитриевский/Dmitrievskii 1901: 277), които нямат старобългарски съответници: еда ѡ̄ напастн (изтрито) нлн ѡ̄ вѣдн ѡвѣ̄ · нн ѣ̄тънн ѡ̄ѣ̄ · Ἐρώτησις· Μὴ ἔκ τινος ἀνάγκης, ἢ βίας; Ἐπίκρισις· Οὐχί, τίμιε πάτερ. Ὠρнцаешн лн се мнра н гажє въ мнрѣ по заповѣдн г̄нн · ѡвѣ̄ · ен ѣ̄тънн ѡ̄ѣ̄ · Ἀποτάση τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ; Ἐπίκρισις· Ναί, τίμιε πάτερ. Тази традиция е наследена и в архаичната редакция от XIV век.

въпр̄о̄ ÷ Прѣвзвѣаешн лн вѣз манастврнн · и пощенн · до послєднѣаго нздзвханнѣ твоего ÷ Син Евх 87а, Παραμένεις τῷ μοναστηρίῳ καὶ τῆ ἀσκήσει ἕως ἐσχάτης σου ἀναπνοῆς, въпр̄о̄ · прѣвзвѣає лн въ манастврнн н въ пощенн до послѣднѣаго нзднханнѣ твое · Ѡвѣ̄ ÷ прѣвзвѣаѣ̄ х̄а радн ÷ Син Евх 87а, Παραμένω, τοῦ Χριστοῦ χάριν, ѡвѣ̄ · ен ѣ̄тънн ѡ̄ѣ̄ ·

Въпр̄о̄ ÷ Сзхранѣешн лн до свмрзтн. послѡушаннє старѣншнннзн · и в̄сєѣа братннѣ ѣже о х̄ѣ ÷ Син Евх 87а, Σώσεις μέχρι θανάτου τὴν ὑπακοὴν τῷ προεστῶτι καὶ πάσῃ τῆ ἐν Χριστῷ σου ἀδελφότητι, схранншн лн послѡушаннє старѣншнннн своєє н вєє братннѣ до смр̄тн своѣє ѡ х̄ѣ ·

Ѡвѣ̄ ÷ Сзхранѣѣ̄ х̄а радн ÷ Син Евх 87а, Ἐπίκρισις· Σώζω, τοῦ Χριστοῦ χάριν, ѡвѣ̄ · ен за м̄нтвє тн ѣ̄тънн ѡ̄ѣ̄ ·

Въпр̄о̄ ÷ Трзпншн в̄сѣ̄ тжг̄ж̄ · и печаль мнншзскааго житиѣ · цр̄ѣтва радн нв̄с̄ѣнааго ÷ Син Евх 87а, Ὑπομένεις πᾶσαν θλίψιν καὶ στενοχωρίαν τοῦ μονήρους βίος διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, трзпншн лн вєакоу скрѣвь н печаль мнншзскааго жнтнѣа цр̄т̄а радн нв̄с̄го · Ѡвѣ̄ ÷ Трзпнѣ̄ х̄а радн ÷ Син Евх 87а, Ἐπίκρισις· Ὑπομένω, τοῦ Χριστοῦ χάριν. ѡвѣ̄ · ен ѣ̄тънн ѡ̄ѣ̄ ·

В по-късната евхологична традиция в Малката схема диалогичният модел е съставен от 5 въпроса и 4 отговора (в ръкописи от XIV до XVII в.).

В тези преписи са игнорирани старобългарските въпроси: *Хранншн лн са въ дѣвьствѣ . ꙗ цѣломѣдрѣн*, *Съхранншн лн до съмръзѣтн послѣшанне старѣншннзи*, *Тръпншн вѣсѣ тжгж . ꙗ печаль мѣнншзскааго житиѣ* (Син Евх 87а). Еротапокритичният малосхимен образец е най-пълен в три ръкописа: един от XIV в. (10/9 – всички старобългарски + двата новопреведени) и два от XVI в. (9/8 – включени са двата новопреведени, липсва: *Въпрошение ÷ Любншн лн съподобнтн са дѣлзскоумоу образоу ꙗ причастнтн са въ лнкз мѣнншзскзн* Син Евх 86б). Само в два апографа от XVI–XVII в. и в двете схими има съответник на старобългарския въпрос *Хранншн лн са въ дѣвьствѣ ...* Син Евх 87а (в архаичната редакция го има само в Малката схема). Единствено в архаичната и в късната редакция има съответник на старобългарския въпрос: *Любншн лн съподобнтн са дѣлзскоумоу образоу ꙗ причастнтн са въ лнкз мѣнншзскзн* Син Евх 86б (виж по-подробно Тончева-Тодорова/Toncheva-Todorova 2005).

След въпросо-ответния модел в Z-50 са включени две молитви. Първата е наследник на глаголическата молитва: *Гн бже нашз . възаконен достонозѣна себѣ сѣща*, с която започва Схимата в Син Евх (80б).

Втората молитва е главопреклонната – тя няма глаголически първообраз: *Гн бѣ нашъ оупованнѣ н прнбѣжнцѣ вѣсѣмъ оупвающнмъ (!) се на те* Z-50. Преведена е от съответния гръцки образец: *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἡ ἐλπὶς καὶ καταφυγὴ πάντων τῶν ἐλπίζόντων ἐπὶ σε* (Дмитриевский/Dmitrievskii 1901: 258, Goar 1960: 385). Потвърди се моето предположение, че преводът е бил направен още през XIII в. (Тончева-Тодорова/Toncheva-Todorova 2005: 35).

Освен тези две молитви в апографите от XIV век нататък в малосхимното чинопоследование има и трета молитва, наследница на старобългарската, но глаголическият текст е включен във Великата схема: *Прѣщедръзи бже . ꙗ мнѣгомнлостиве . отвръздаѣн прѣвнстѣжж жтробж* Син Евх 92б.

След тях очевидно един век по-рано от архаичната редакция е регистриран наслов, посочващ започването на огласителната част на Малката схема: *н глѣ нгоумень мало оглашеннѣ . внѣжъ брате какова вѣвѣтованнѣ даѣшн влѣѣ хс̄ Z-50*. Досега се смяташе, че Малосхимното оглашение, което е различно от Великосхимното, е преведено през XIV в. от други образци: *Влѣπε, τέκνον, οἷας συνδήκας δίδως τῷ Δεσπότη Χριστῷ ...* (Дмитриевский/Dmitrievskii 1901: 277, Goar 1960: 383). Вече можем да

заклучим със сигурност, че и тази редакционна промяна е извършена още през тринадесетото столетие.

Оглашението в Малката схима в Z-50 също демонстрира очевидна близост до глаголическото Блюдн ѿадо . каковаа обѣтованнѣ даешн боу . а҃лн бо прндѣ напнсѣще нсповѣданнѣ твоѣ се (Син Евх 876), Влѣте, τέκνον, οἷας συνθήκας δίδως τῷ Δεσπότη Χριστῷ... (Дмитриевский/Dmitrievskii 1901: 280; Goar 1960: 407). По-късните преписи показват различия и в обема на пространното Оглашение в старобългарския протограф (Син Евх 876–92а), и в лексикалносемантичните варианти, които ни представят окончателния продукт на ново превеждане и ново редактиране (Goar 1960: 505–507). Те по-точно следват гръцките катехистични образци, отколкото старобългарският препис.

Вече мога да потвърдя с по-голяма увереност, че през XIII в. (съдейки по Z-50) са започнали редакторските преводи на други гръцки образци, за които предполагам досега само по Зогр. фр.: Внждъ брате . какво обѣтованнѣ даешн вѣцѣ хѣу . а҃лн бо прндѣше . прѣпнсѣще невнднмо . нсповѣданнѣ твоѣ сне . еже хотатъ проснтн ѿ тебе . въ второе прншествнѣ г҃а нашего іс҃ха, Влѣте, ἀδελφέ, οἷας συνθήκας δίδως τῷ Δεσπότη Θεῷ ... (Дмитриевский/ Dmitrievskii 1901: 258; Goar 1960: 383).

Обръщението *брате* вм. *чедо* по-късно се среща в единични преписи от XV–XVI в., които очевидно са познавали зографските преводи. Трудно е да се предположи дали Оглашението е продължавало в Зогр. фр., но след цитираното начало следва кратко указание – дяконът казва „Господу помолим се“. Дотук има гръцки паралели, след които гръцки текст аналог на глаголическото Оглашение липсва. Много вероятно е да е имало прекъсване и в Зогр. фр., ако съпоставим данните с тези от Z-50:

внждъ брате какова обѣтованнѣ даешн вѣцѣ хѣу . а҃лн бо прндѣше . прѣпнсѣще невнднмо . нсповѣданнѣ твоѣ сне . еже хотетъ проснтн ѿ тебе въ оуторомъ прншествнѣ г҃а нашего не҃ха . г҃ле . д҃н . гоу помолмь (!) се.

В останалите апографи от XIV в. нататък огласителният текст продължава от Син Евх 896, следвайки наличието на съответния гръцки (за тази особеност на Чина виж Тончева-Тодорова 2005: 20–24, Toncheva-Todorova 2005: 20–24).

След Оглашението на Великата схима в старобългарския евхологий (Син Евх 92а) има три въпроса и отговора, които са запазени само в три преписа. В двата апографа от Зографския манастир (Зогр. фр. и Z-50) въпросите и отговорите са преди Оглашението в Малката схима. Срв:

Нспыталъ ли еси манастьрь . ѿвѣ . нспыталъ ч҃тнзи оче : Ели ти годѣ ероу-

менъ н всѣ братнѣ . ѿвѣ̄ . Ен̄ ѣтнзӣ ѿче̄ . Блюди са ѣдо что глешн̄ . ац̄и хо-
цешн̄ да ти ослабимъ н̄ иже мало врѣма н̄ некончешн̄ са . ѿвѣ̄ нн̄ оубо . помн-
лоуиште ма̄ недостоннаго̄ х̄а радн̄ . н̄ братн̄ ма̄ причѣтѣте̄ : Зо҃гр. фр̄., въпр̄о .
нспнталь̄ лн̄ есн̄ манастрь̄ : ѿвѣ̄ . нспнталь̄ ѣтны̄ ѿче̄ . въпр̄о . елн̄ тн̄ годѣ̄
нгомень̄ (sic) н̄ вса̄ братнѣ̄ . ѿвѣ̄ . ен̄ ѣтны̄ ѿче̄ . Блюди се̄ ѣдо что глешн̄ .
аце̄ хоцешн̄ датн̄ ослабимъ н̄ иже мало врѣменн̄ некончешн̄ се̄ . ѿвѣ̄ . нн̄ збо̄
помнлѣште̄ ме̄ недостоннаго̄ х̄а радн̄ братне̄ ме̄ причѣтѣте̄ . Z-50.

Третия препис ни е съхранила архаичната редакция – в нея въпросите са на същото място, където са и в Син Евх – след великосхимното оглашение.

Самият ритуал по пострижението в Z-50 е доста редуциран, литургичните указания са фрагментарни, много по-пространни са те още от XIV век нататък.

Постригаемият взема ножицата, подава я на игумена, който извършва пострижението, съпроводено от избрани старобългарски текстове от великосхимния ритуал: братъ нашъ . н̄ме̄ . пострижаеть̄ власн̄ главы̄ свое̄ въ н̄ме̄
ѿца̄ н̄ сна̄ н̄ стго̄ д̄ха, 'Ο ἀδελφὸς ἡμῶν ὁ δεῖνα κείρεται τὴν κόμην τῆς
κεφαλῆς αὐτοῦ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος (Дмитриевский/Dmitrievskii 1901: 935, Fтсек 1939: 569–571);
братъ нашъ . н̄ме̄ . приемлетъ̄ ѿдеждоӯ стго̄ ан҃гльскаго̄ ѿбраза, 'Ο ἀδελφὸς
ἡμῶν ὁ δεῖνα ἔλαβε τὸ μέγαλον καὶ ἀγγελικὸν σχῆμα, ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς
καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, бр̄а̄ нашъ . н̄ме̄ . приемлетъ̄ маньтню̄
на ѿбръсѣннѣ̄ велнкаго̄ ан҃гльскаго̄ ѿбраза . въ̄ ѿдеждоӯ нетлѣннѣ̄ н̄ ѣнтоты̄ (sic)
въ н̄ме̄ ѿца̄ н̄ сна̄ н̄ стго̄ . 'Ο ἀδελφὸς ἡμῶν ὁ δεῖνα λαμβάνει τὸν ἀνάλαβον ἐν
ὀνόματι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Литургичните указания в края на малосхимния ритуал също са кратки – новопостриганият взема евангелието и застава вдясно на олтара, после игуменът го целува, а след него – и останалите монаси.

Новооткритият препис на чинопоследованията за встъпване в монашество в зографския требник Z-50 ни дава възможност категорично да обобщим, че редакторската дейност по евхологичните книги е започнала още през XIII век, преди самата архаична редакция. Тази дейност пази пиетета към глаголическото наследство, има достатъчно данни, че копистът, създател на Зографския требник, със сигурност е използвал глаголически антиграф(и). Прави впечатление постоянната употреба на лигатурата \hat{m} , което е ясна визуална отправка към използваната в Син Евх, срв. редовното изписване на \hat{m} , \hat{m} нтѡмн, \hat{m} отнѡвь. Не мога да не отбележа и

очевидните примери с изписване на ъ в м. ъ, срв. ъко, ъвн ме, ѡнѣрднѣ, ѡвѣтиѣ. Чашковидното ѣ също присъства старателно навсякъде. Като прибавим към тези ортографични доказателства и преписаните старобългарски текстове от чинопоследованията, влиянието на глаголическите протографи е очевидно.

Редактирането на малосхимния ритуал представя книжовника (книжовниците) като филолози, целенасочено и старателно привели прототипните образци в нов текстови облик, който проправя пътя и за следходящите редакционни процеси – в архаичната, в късната и в кратката редакция на евхологичните книги. Следите от тези процеси са регистрирани във всички компоненти на чинопоследованията – в лексикалносемантичната дублетност³.

Някои от тези лексикални дублети са застинали в зографския XIII век, напр.: дрѣжнна Син Евх 86б – братиѣ Z-50 – συνοδίαι; лнкѣ Син Евх 86б – ѣннѣ Z-50 – χόρος; въззаконнтн Син Евх 80б – ѡззаконнтн Z-50 – законположнтн – νομοθετεῖν; дѣлатн Син Евх 80б – дѣлатн Z-50 – постоупнтн – прнстоупнтн – настоупнтн – дѣнствоватн – ἐνεργεῖν; непоглоумьно Син Евх 80б – невзвзвшаемо Z-50 – неѡκλονьно – ἀμετεωρίστως; отъметатн сѧ Син Евх 80б – отърештн сѧ Z-50 – отъврѣштн сѧ – ἀποτάσσειν; рѡдѣ Син Евх 80б – ѡжнкн Z-50 – сѣродѣство – συγγένεια. В редица случаи Z-50 се придържа към глаголическите лексикални варианти, без да се съобразява с гръцките оригинали, а редакторите от следходните векове избират други дублети: своенѣ воленѣ Син Евх 87а, Z-50 – воленю своего разума – ἐκουσίᾳ σου γνώμῃ, ѡлѣтарѣ Син Евх 86б, Z-50 – жрътѣвникѣ – θυσιαστήριον.

В други случаи е видно, че създателите на архаичната редакция през XIV в. са познавали лексикалносемантичните дублети от зографската дейност, срв.: причѣстнтн сѧ Син Евх 86б, Z-50, архаична редакция – възнненѣ възнтн късна редакция – καταταγῆναι, мѣнншьскѣ 87а, Z-50, архаична редакция – нночьскѣ – τοῦ μονήρους, сѣннскати 87а, Z-50, архаична редакция – сѣтажаватн сѧ късна редакция – κτᾶσθαι.

Тази книжовнолексикална приемственост е наследена и през следващите векове, от архаичната чак до късната редакция през XVIII–XIX век, което може да се проследи и по Приложението в края на статията.

По-долу привеждам за пръв път новооткрития препис на Малката схема в зографския требник Z-50.

2а Слоуба маго вбра (sic) по вхо · поють се на сла · тро днвн · н ннѣ ·
 вблѣкоуть се пѣвцн · н поють · тро гла ѡ · Обѣтнѣ ѡѣдѣ ѡврѣстн мн потъщн се
 · блоудно мое нжнхъ жнтнѣ · нѣ на бгатьство нензготоваемо възнраю · щедротъ
 твоихъ спсе · ннѣ вбнщавъша не прѣзрн срца · теѣ (sic) во гн покаяннѣмъ
 въпннѣ · сгрѣшнхъ ѡѣе на нбо прѣдъ тобою · а хотен пострнщн се станеть блнзъ
 нгоумена ·

2б по писанномъ трорн · грѣтъ нгоумень съ вратнѣю прѣ вальтарь · н дасть по
 еднннн свѣщн н оужнзаютъ е · н хотен пострнщн се вхоуднтъ въ вальтарь · аще
 кестъ нѣрѣн · аще лн нѣ (sic) нѣрѣн · да станеть внѣ вальтара · створнтъ
 метаннѣ · г · такоже нѣрѣн · н не ѡмѣтае се лнторгнсагн · поклоннтъ се · г ·
 прѣ стою трапезою · аще лн ѡврѣжеть се лнторгнсагн · то да не вхоуднтъ въ
 вальтарь · потомъ нгоумень въпрашаеть гла · оупросъ

3а ·а· что прнде брате · прнпадае къ стому вальтароу н стѣн братн сен (тук се
 вижда отговор, който е изтрит) любншн лн спѡбнштн се англѣскомоу вбразоу н
 прнѣтн се въ чннѣ мннскн · ѡвѣ · ен за мнѣтве тн ѣтѣнн ѡѣе · н глетъ снѣ къ
 немоу · оубо добро дѣло н влжено нзбра нѣ аще е сврѣшншн · добраѣ во дѣла
 троудомъ снскоуютъ се (sic) · н волѣзнннн неправлаютъ се · нбо алъкатъ нмашн ·
 н жедагн н нагоу хоуднтн · н славетн

3б н вкараемъ · н въѣ печальнаѣ прнкетн · аще прѣпрѣтрѣпншн н малъ трѣдъ
 вѣчѣнн покон · въпро · своею лн волею прнпадаешн къ хоу вѣѣ · ен ѣтѣнн ѡѣе ·
 въпро · еда ѡ напастн (изтрито) нлн ѡ вѣдн вѣѣ · нн ѣтѣнн ѡѣе · ѡрнцалешн
 лн се мнра н рже въ мнрѣ по заповѣдн гнн · вѣѣ · ен ѣтѣнн ѡѣе · въпро ·
 прѣвнвѣе лн въ манастрн н въ пощенн до послѣдѣнаго нзднханнѣ твое · вѣѣ ·
 ен ѣтѣнн ѡѣе · въпро · схранншн лн послочшаннѣ старѣншнннн своее н все

4а братнѣ до смрѣтн своеѣ ѡ хѣ · вѣѣ · ен за мнѣтве тн ѣтѣнн ѡѣе · въпро ·
 трѣпншн лн всакоу скрѣвь н печаль мнншьскаго жнтнѣ црта радн нвсго · вѣѣ ·
 ен ѣтѣнн ѡѣе · въпро · нспнталь лн есн манастрѣ : вѣѣ · нспнталь ѣтѣнн ѡѣе ·
 въпро · елн тн годѣ нгомень (sic) н вса братнѣ · вѣѣ · ен ѣтѣнн ѡѣе · блоудн
 се ѣедо что глешн · аще хоцешн датн слабннѣ н еце мало врѣменн нсквсншн
 се · вѣѣ · нн нбо помнлннтѣ ме недостоннаго хѣ радн братнѣ ме прнѣтѣте ·

4б н гла нгоумень мало ѡглашеннѣ · внжѣ брате какова вѣѣтованнѣ даешн
 влцѣ хѣ · англѣлн бо прндоше · прѣпнсающе невнднмо · нсповѣданнѣ твое снѣ ·
 еже хотеть проснтн ѡ тебе въ оуторомъ прншьствн га нашего нсха · гла · дн ·
 гоу помолмъ (sic) се · хотен пострнщн се прѣклоннтъ вню · а ппѣ · м

Гн бѣ нашъ еже достоннѣ тн бытн оузаконнѣ есн жнтѣнска (ѣ изтрито) вса
 вставнвшннѣ · н оужнкн н дроугн · н послѣдовавшннѣ тн · н прнмн рава
 твоего · нмре · ѡрекьшаго се вѣѣхъ снхъ ·

5а по вѣжѣтвѣнымъ заповѣдемъ · н наставн ѿго истиною твоєю · припадающаго
 ти невѣзвышаемо · вгради ѿго слою твоего стго дха · да не възможе
 дѣлати на него вса соупротивна къзнь · трѣпѣнне емоу дароу · оугоднѣ
 вѣти всегда · мнѣтамн прѣтне влѣще наше вѣце · всѣхъ сты ѿ вѣка ти
 оугоднѣвшнхъ ·

Иако блгвн се н прославн се · прѣтне н вельлѣпно нме твое ѿца н сна н стго
 дха н ннѣ ·

нерѣн рѣ · мнрѣ всѣмъ · дн · главн наше гѣн · ппѣ · мн ·

Гн вѣ нашѣ оупованне н привѣжнще всѣмъ оупвающнмъ се на те еже

5б многообразнымъ поутымн намъ неправо (?) показавъ · за выпльценне хд
 твоего · приимн раба сего · нм · вставлающн мнрѣныне похотн · н себе
 приведѣшаго к тебѣ влѣщѣ · жрѣтвоу оугодноую · ѿмнн ѿ него всако помнсленне
 н славно приетне да пострнженнемъ пострнзающнмъ се влась · ѿстрнжеть се ѿ
 несловеснхъ похотен · н непомнсленн дѣль · н да сподобнть се приети нго
 блгое · н льгкое брѣме · н възетн крѣтн нти по тебѣ влѣщѣ · свлоудн

ба его въ твоємъ стынѣ · н дароу нмъ прѣдѣложенне блго · въ свлоуденне
 стыхъ твоихъ заповѣден причнтати его оу врѣме правое къ лнкоу нзбраннхъ
 твоихъ · блготню н ѿколѣбннемъ еднночедаго сна твоего с ннмъ же блгвнн ксн ·
 н възмъ ножнще хотен пострѣщн се ѿ стго еванглѣ · дастъ нгоуменоу ·
 пострнзаетъ его хсвобразно · гле · братъ нашъ · нме · пострнзаетъ власн главы
 свое въ нме ѿца н сна н стго дха · лоуе · гн помн · г · братъ нашъ · нме ·

6б приимлетъ вдеждоу стго англѣскаго вбраза · рѣцѣмъ за нь · бра нашъ · нме
 · приимлетъ манѣтню на вбрзѣненне велнкаго англѣскаго вбраза · въ вдеждоу
 нетлѣвннѣ н чнототы (sic) въ нме ѿца н сна н стго · та · вѣдѣше бра в оугль
 црковьнн стрнгоутъ поуще · блннн · дн · пакн мнромъ гоу · застоупн н спсн
 помоу н · прѣстоу н чтоу · ппѣ мн · вы · иако стѣ ксн бже ншь · лоуе трѣтое ·
 та · апль н еуге · та · принемъ еуглане станеть ѿ десноую вльтара · н целоуетъ
 его нгоумень н проца бра · н носе свѣще нде прѣ стымн дарьмн · кц · малаго
 вбра (!) ·

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ В названиию на този богослужебен ритуал не е установено единство – някои изследователи го определят като чинопоследование (напр. Гошев/Goshev 1957/58 и др.), а други – като чин (напр. Чифлянов/Chiflyanov 1976). Старобългарските книжовници назовават и Малката, и Великата схема чинъ (Син Евх 81а, 82а, цитатите от старобългарския текст навсякъде са по: Frsek 1939 и Nachtigal 1942). В по-късната традиция оглавленията са разграничени: определението „чин“ е поставяно редовно над текстовете за расофорство, а „Малкият и Великият образ“

са назовавани „последования“. Подобно разнообразие се наблюдава и в гръцките онасложения (Frsek 1939; Дмитриевский/Dmitrievskii 1901; Goar 1960).

² Названието *схима* (от гр. σχήμα) или *образ* – „така се нарича висшата степен на монашеството, свързана с най-строги обети на самоотвержението. Монашеската схима съдържа две степени: Малка и Велика. Посвещаването в тях се съпровожда с молитви и свещенодействия и е известно като Последование на Малката схима и Последование на Великия Ангелски образ“ (Дьяченко/D'iachenko 1993: 694, преводът – мой).

³ Във всичките си изследвания се придържам към установената в палеославистичната наука терминология: *лексикални (лексикалносемантични) варианти* (Жуковская/Zhukovskaia 1964: 6), *текстологични дублети* (Цейтлин/Tseitlin 1986: 65), *лексикалносемантични замени* (Алексеев/Alekseev 1999: 212).

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Алексеев 1999: *Алексеев, А. А.* Текстология славянской Библии. Санкт Петербург. [Alekseev 1999: *Alekseev, A. A.* Tekstologija slavyanskoj Biblii. Sankt Peterburg.]

Дмитриевский 1901: *Дмитриевский, А.* Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. Т. II (Εὐχολόγια). Киев. [Dmitrievskii 1901: *Dmitrievskii, A.* Opisanie liturgicheskikh rukopisei, khraniashchikhsia v bibliotekakh pravoslavnogo Vostoka. T. II (Εὐχολόγια). Kiev.]

Гошев 1957/58: *Гошев, Ив.* Старобългарски чинопоследования за встъпване в монашество (Увод, текстове и разяснения). – Годишник на Духовната академия, Т. 7 (33), кн. 10, с. 407–447. [Goshev 1957/58: *Goshev, Iv.* Starobalgarski chinoposledovaniya za vstapvane v monashestvo (Uvod, tekstove i razyasneniya). – Godishnik na Duhovната akademiya, T.7 (33), kn. 10, 407–447.]

Дьяченко 1993: *Дьяченко, Г.* Польный церковно-славянский словарь. Москва. [D'iachenko 1993: *D'iachenko, G.* Pol'nyi tserkovno-slavianski slovar'. Moskva.]

Жуковская 1964: *Жуковская, Л. П.* Лексические варианты в древних славянских рукописях. – Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка. Москва, с. 5–17. [Zhukovskaia 1964: *Zhukovskaia, L. P.* Leksicheskie varianty v drevnikh slavianskikh rukopisiakh. – Issledovaniia po istoricheskoj leksikologii drevnerusskogo iazyka. Moskva, 5–17.]

Климент Охридски 1973: *Кл. Охридски.* Събрани съчинения. Т. 3. Пространни жития на Кирил и Методий. Подготвили за печат Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов. София. [Kliment Ohridski 1973: *Kl. Ohridski.* Sabrani sachineniya. T. 3. Prostranni zhitiya na Kiril i Metodii. Podgotvili za pechat B. St. Angeiov i Hr. Kodov. Sofia.]

Кодов 1971: *Кодов, Хр.* Около житието на Кирил Философ. – Старобългарска литература. Изследвания и материали. Кн. 1. София, с. 59–64. [Kodov 1971: *Kodov, Hr.* Okolo zhitieto na Kiril Filosof. – Starobalgarska literatura. Izsledvaniya i materiali, 1. Sofia, 59–64.]

Нестеровский 1996: *Нестеровский, Е.* Литургия или наука за богослужението на православната църква. Второ издание. Велико Търново. [Nesterovskii 1996: *Nesterovskii, E.* Liturgika ili nauka za bogosluženiето na pravoslavната църква. Vtoro izdanie. Veliko Tŕnovo.]

rovskii 1996: *Nesterovskii, E.* Liturgika ili nauka za bogoslužhenieto na pravoslavnata tsarkva. Vtoro izdanie. Veliko Tarnovo.]

Тончева-Тодорова 2005: *Тончева-Тодорова, Хр.* Развой на старобългарските Чинопоследования за встъпване в монашество през X–XVIII век. Коментар и текстове. Пловдив. [Toncheva-Todorova 2005: *Toncheva-Todorova, Hr.* Razvoju na starobalgarskite Chinoposledovaniya za vstavvane v monashestvo prez X–XVIII v. Komentar i tekstove. Plovdiv.]

Цейтлин 1986: *Цейтлин, Р. М.* Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв. София. [Tseitlin 1986: *Tseitlin, R. M.* Leksika drevnebolgarskikh rukopisei X–XI vv. Sofia.]

Цибранска-Костова 2001: *Цибранска-Костова, М.* Зографски фрагменти от XIII век с Чин за монашеска схима. – Духовна култура, кн. 10, с. 25–32. [Tsibranska-Kostova 2001: *Tsibranska-Kostova, M.* Zografski fragmenti ot XIII vek s Chin za monasheska shima. – Duhovna kultura, 1, 25–32.]

Чифлянов 1976: *Чифлянов, Бл.* Чинът за пострижение в монашество. – Духовна култура, кн. 11, с. 19–25. [Chiflyanov 1976: *Chiflyanov, Bl.* Chinat za postrizhenie v monashestvo. – Duhovna kultura, 11, 19–25.]

Чифлянов 1997: *Чифлянов, Бл.* Литургика. София. [Chiflyanov 1997: *Chiflyanov, Bl.* Liturgika. Sofia.]

Frcek 1939: *Frcek, J.* Euchologium Sinaiticum. Texte slave avec sources grecques et traduction française, I (Patrologia Orientalis, 24/5).

Goar 1960: *Goar, J.* Εὐχολόγιον siwe Rituale Graecorum. Venize, 1730, Graz.

Nachtigal 1941, 1942: *Nachtigal, R.* Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. I. Fotografski posnetek. Ljubljana, 1941; II. Tekst s komentarijem. Ljubljana.

Parenti, Velkovska 1995: *Parenti, S t., E. Velkovska* L'Eucologio Barberini gr. 336 (ff. 1 – 263). C. L.V. EDIZIONI LITURGICHE. Roma.

ПРИЛОЖЕНИЕ / APPENDIX

Лексикално-семантични варианти в Чинопоследованието МАЛКА СХИМА в Z-50

Въпроси – отговори (Син Евх 86б – 87а)

волеѣж 87а, архаична редакция – своею волею Z-50 – ἐκουσίᾳ σου γνῶμη

дрѣжннѣ 86б – братнѣ Z-50 – συνοδίᾳ

дѣѣаннѣ 87а – дѣѣло Z-50, други апографи – ἔργον

лнкѣз 86б – чннѣз Z-50 – χόρος

мзнншьскѣз 87а, Z-50, архаична редакция – нночьскѣз – τοῦ μονήρους

олзтарѣ 86б, Z-50 – жрътзвннкѣз – θυσιαστήριον

припадатн (къз χ<рист>ου) 87а, Z-50 – пристѣпатн – приходнтн –
 просέρχεσθαι
 причастнтн сλ 86б, Z-50, архаична редакция – възнненъ възтн късна редакция –
 καταταγῆναι
 прѣвзиватн 87а, Z-50, други апографи – прѣвѣдѣтн късна редакция –
 παραμενεῖν
 съннскатн 87а, Z-50, архаична редакция – сътѣжаватн сλ късна редакция –
 κτᾶσθαι
 съхранятн 87а – съхраннтн Z-50, други апографи – храннтн късна редакция –
 σῶζειν
 трѣпѣтн 87а, Z-50 – сътрѣпѣтн – ὑπομένειν
 тѣга 87а – скръвь Z-50, късна редакция – θλίψις

Молнтѣа малааго ѡбразу γρῆσιо Син Евх 80б

божън 80б – божѣтвнъ Z-50, други апографи – сватъ късна редакция – τοῦ
 θεοῦ
 въззаконнтн 80б – оузаконнтн Z-50 – законположнтн късна редакция –
 νομοθετεῖν
 възмоштн 80б, Z-50, други апографи – моштн късна редакция – δύνασθαι
 въз слѣдъ гратн 80б – послѣдovatн Z-50, други апографи – ἀκολουθεῖν (Мк
 X, 28)
 дѣлатн 80б – дѣлатн Z-50 – постoупнтн – пристoупнтн – настoупнтн –
 дѣнствоватн (P-2/4) – ἐνεργεῖν
 житннскаѣ 80б, Z-50, късна редакция – житннѣ – τὰ βιωτικά
 непоглоумьно 80б – невзвзвншаемо Z-50 – неоуклоньно – ἀμετεωρίστως
 отъметатн сλ 80б – отърештн сλ Z-50 – отъврѣштн сλ – ἀποτάσσειν
 прнѣатель 80б – дрoуγъ Z-50, други апографи – φίλος
 прoтнвнъ 80б – съпрoтнвнъ Z-50, късна редакция – ἐναντίος
 родъ 80б – оужнкн Z-50 – съродѣство късна редакция – συγγένεια
 Син Евх θ – оугодно възтн Z-50 – оугождѣнне – εὐάρεστον

Указания в МС (Син Евх 96а – б)

блюстн 96а – вндѣтн Z-50, късна редакция – βλέπειν
 ножъ 96а – ножнца Z-50, други апографи – ножннца късна редакция –
 ψαλίδιον
 пострншатн 96б, Z-50 – острншатн – κουρεύειν
 стрнштн 96б – пострншатн Z-50, късна редакция – κουρεύειν

чръньць (!) 96б – братъ Z-50, други апографи – ἀδελφός
чрд,о 87б – братъ Z-50 – ἀδελφός?

✉ Доц. д.ф.н. Христина Тончева-Тодорова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив, България
hrtoncheva@gmail.com

✉ *Assoc. Prof. D.Sc. Hristina Toncheva-Todorova*
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
24 Tzar Asen, 4000 Plovdiv, Bulgaria
hrtoncheva@gmail.com